

Народна гра як презентант традицій і репрезентант культурного коду

Національний університет фізичного виховання і спорту України (м. Київ)

Анотація:

Традиційні види спорту та ігри – наразі досить затребуваний напрям у вітчизняних і зарубіжних наукових розвідках; у ЮНЕСКО їх проголошено частиною нематеріальної спадщини й символом культурного розмаїття нашого суспільства. Цінність дослідження народних ігор та забав обумовлена новизною потенційних відкриттів чи переосмислень культурних стереотипів народу. Українські традиції наскрізь пронизані рухами, руховою активністю, які є основою фізичної культури, а отже, за допомогою рухового компонента можна пізнавати культуру власного народу. Завдання роботи – визначення поняття «народна гра» в контекстах презентації традицій і репрезентації культурного коду. Установлено, що поняття «народна гра» через колізії в практиці варто трактувати в широкому й вузькому значеннях. Народна гра в широкому розумінні – це відтворення у формі ігрової дії (гри) важливих подій, знакових або віхових сторінок життя народу, трагічних моментів чи радісних звершень і перемог, щоб згадати та оцінити їх як такі, що сприяли становленню світогляду, менталітету, гартуванню цілого народу.

Ключові слова:

народна гра, фізична культура, традиція, культурний код.

Николай Сайнчук. Народная игра как презентант традиций и репрезентант культурного кода. Традиционные виды спорта и игры в настоящее время – довольно востребованное направление в отечественных и зарубежных научных исследованиях; в ЮНЕСКО они провозглашаются частью нематериального наследия и символом культурного разнообразия нашего общества. Ценность исследования народных игр и забав обусловлена новизной потенциальных открытий или переосмыслений культурных стереотипов народа. Украинские традиции насквозь пронизаны движениями, двигательной активностью, которые являются основой физической культуры, а следовательно, через двигательный компонент можно познавать культуру народа. Задача работы – определение понятия «народная игра» в контекстах презентации традиций и репрезентации культурного кода. Установлено, что понятие «народная игра» по практической целесообразности лучше всего трактовать в широком и узком смысле. Народная игра в широком смысле – это воспроизведение в форме игрового действия (игры) важных событий, знаковых или веховых страниц жизни народа, трагических моментов или радостных свершений и побед, чтобы вспомнить и оценить их как такие, которые способствовали становлению мировоззрения, менталитета, закаливанию целого народа.

народная игра, физическая культура, традиция, культурный код.

Mykola Sainchuk. Folk Play in Presenting Traditions and Representing Cultural Code. Traditional kinds of sport and games are currently enough demanded course in domestic and foreign scientific studies; UNESCO claims they are a part of our intangible heritage and a symbol of the cultural diversity of our society. The value of the study of folk games and entertainment is conditioned by novelty of potential discoveries or interpretation of cultural stereotypes of a nation. Ukrainian traditions are transfused with movements, motor activity which are the basis of physical culture and, therefore, through the motor component we may learn the culture of own people. The objective of the work was defining the notion of «folk play» in the contexts of presentation of traditions and representation of the cultural code. It was established that the notion «folk play» due to collision in practice should be understood in its broad and narrow senses. Folk play in its broad sense is the reproduction in the form of game action (games) of the major events, iconic pages of life of the people, the tragic moments and joyful accomplishments and victories for the purpose to remember and pay tribute to them as such which contributed to the formation of outlook, mentality, hardening of the whole nation.

folk play, physical culture, tradition, cultural code.

Вступ. Усупереч глобалізаційним перетрубаціям, спрямованим на уніфікацію та стандартизацію фактично всіх сфер людського життя в будь-якому куточку планети Земля за певними зразками й правилами, сьогодні все відчутніше проглядається опір різних етносів, народів цій самій, нещодавно так радісно підтриманій глобалізації. Глобалістам усе важче маскувати свої плани лише економічними взаємозв'язками та вигодами, які вона нібито несе в собі. У глобалізації проступає латентна експансія (уярмлення), що посягає на все й диктує (ненастійно нав'язує) свої еталони, поведінку, навіть героїв, тим самим підбираючись до сфери культури, традицій, сакрального, яке в кожного народу своє, і цю фортецю не завжди просто здолати.

Не випадково ж у світі не втрачають популярності традиційні заходи (ігри, забави, карнавали та ін.), якими віднаходяться, а подекуди «винаходяться традиції» (Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер), що покликані насамперед розв'язувати проблему ідентифікації людей, згуртувати їх навколо спільної ідеї. Конвенція ЮНЕСКО з охорони нематеріальної культурної спадщини встановлює фундаментальне право на культурне визнання, зокрема через традиційні види спорту й ігри: «Traditional sports and games are part of our intangible heritage and a symbol of the cultural diversity of our societies» (традиційні види спорту та ігри – це частина нашої нематеріальної спадщини й символ культурного розмаїття нашого суспільства) [7].

У кінці вересня 2015 р. організатори традиційних ігор та корінних забав, представники різних національних і міжнародних неурядових організацій, що брали участь у фестивалі ТОСАТІ (фестиваль Тосаті – Міжнародний фестиваль вуличних ігор, що відбувається в стародавньому центрі Верони та є унікальним за своїми характеристиками в Італії і Європі), вирішили перейти на додатковий рівень відносин та підготували для всесвітнього просування «Веронську декларацію». Опираючись на засадничі принципи ЮНЕСКО щодо національних стратегій розвитку, «Веронська декларація» закликає настійливо рекомендувати уведення традиційних видів спорту й ігор у шкільні програми. Вона націлює на досягнення таких цілей: 1) об'єднати всіх сподвижників (протагоністів), які займаються творчістю, саморозвитком, охороною навколишнього середовища та правами й обов'язками громадян; 2) поділяти цінності культурного розмаїття; 3) створювати структури, які цінують добробут і соціальне здоров'я, пов'язані з обміном інформацією та взаємодіють між різними поколіннями й сприяють міжкультурному діалогу в цілому; 4) поглиблювати знання про місцеві звичаї як пам'ять цивілізацій; 5) устанавлювати взаємозв'язок між передачею нематеріальної культурної спадщини та сталим розвитком [8].

Отже, традиційні види спорту та ігри визнаються ЮНЕСКО ефективним засобом передачі цінностей солідарності, різноманітності, відкритості й культурної свідомості, що сприяють почуттю гордості за власне культурне коріння. Тому бажано, щоб за народними іграми в програмі фізичного виховання молоді (школярів і студентів) України була закріплена незмінна вимога стосовно їх проходження (наприклад у вигляді обов'язкового модуля). Досвід успішного втілення традиційної ігрової культури в шкільну програму досить непоодиноким. Зокрема, Е. Вільчковський, В. Пасічник, досліджуючи фізичне виховання в школах Греції, відзначають, що система фізичного виховання дітей і молоді в цій країні намагається підтримувати свої понад 2800-річні історичні традиції. Близько 10–15 % програмного матеріалу зі шкільної дисципліни «Фізична культура» планується на грецькі народні танці [1]. У цьому напрямі проведено велику роботу вітчизняними вченими Є. Н. Приступою, В. І. Левківим, О. В. Слімаковським [4], А. В. Цьосем, Н. А. Деделюк [6].

Наразі молоде українське покоління націлене на пізнання своєї традиційної культури. У щорічній доповіді Президенту, Верховній Раді України про становище молодів України (за підсумками 2013 р.) науковці зазначають, що «сьогодні ми спостерігаємо не лише зростання поваги молодого покоління до релігійних традицій свого народу, а й бажання значної частини молоді транслювати усвідомлення цінності релігії і віри майбутнім поколінням» [5, с. 81]. У системі цінностей сучасної української молоді простежено зростаючий вплив фактора етнічної самоідентифікації: «Сучасна молодь у цілому налаштована досить патріотично, вірить у майбутнє України, готова спілкуватись українською мовою й зміцнювати українські культурні традиції. Так, згідно з результатами опитувань, проведених Київським інститутом проблем управління ім. Горшеніна, у 2012 р. серед міської молоді – 16–21-річного (тобто тих, хто народився в незалежній Україні) – 65 % пишаються, що є громадянами своєї країни» [5, с. 86]. Фізична культура спроможна до експлікації ігрової культури, від якої вона дистанціювалася, адже володіє ціннісним потенціалом не лише вдосконалення моторних здібностей людини, але й здатна впливати на духовні потенції. Однак тілесно-духовний (цілісний) вплив на людину можливостями фізичної культури відбувається лише за умови, якщо фізична культура як явище буде більш широко опиратися на свою основу – гру. Унікальністю українських народних ігор є те, що вони наскрізь пронизані руханкою; ігровий репертуар українця без рухової активності не те, що неможливий – він просто немислимий.

Завдання роботи – визначити поняття «народна гра» в контексті презентації традицій та репрезентації культурного коду.

Результати дослідження. Дискусія. Сучасна людина залежна не лише від біологічного (генетичного) коду, але й культурного. Історія свідчить, що людство рухалося в єдиному напрямі – нагромадження культурної пам'яті (досвіду) й, зрештою, становлення культурного коду. У ХХІ ст.

культурний код людства безапеляційно та, вочевидь, безповоротно став домінуючим у поведінці людини. Людина керується цінностями, нормами, ідеалами, що відображають аж ніяк не біологічний код, а саме культурний. Свідомість і самосвідомість, до яких еволюціонувала людина (чи якими була наділена людина, на відміну від решти живих створінь Богом), здійснили переворот у поведінці від біологічного до культурного. Усі інші істоти не наділені свідомістю та самосвідомістю, тому керуються виключно біологічними маркерами. Такі правила життя.

Тож біологічний (генетичний) код поза межами управління людською свідомістю, а унікальність культурного коду полягає в тому, що він породжений виключно людською свідомістю. Культурний код дає змогу збагнути сутність культурних феноменів. У народній грі закладено культурний код, який зберігає знання, досвід та навіть таємниці народу. Існує легенда: єгипетські жреці, шукаючи спосіб зберегти й передати знання наступним поколінням, зробили висновок, що найнадійнішим засобом досягнення цієї мети є ніщо інше як гра. Найвагомим аргументом на користь гри було те, що, на відміну від запису, який можуть знищити вороги, обставини чи час, гра збереже все достеменно та передасть важливу інформацію через віки. Вона мусила передати культурний код і справилася вона з цим на відмінно.

Тож народна гра – досить нетривіальне феноменне явище лише в людському житті, а й у педагогіці, адже вона несе в собі пам'ять народу (інформацію або цей самий код), проливає світло на те, якого племені/роду люди конкретного етносу. Так, народними іграми стародавніх греків була низка ігор, що називалися панелінськими (Олімпійські, Істмійські, Дельфійські, Немейські). Народними іграми-забавами римлян були гладіаторські ігри. У кожного народу – свої ігри, які виплекані їхніми віруваннями, способом життя та лише підтверджують ціннісні орієнтації, норів, мораль, зрештою – сутність цих людей. У народній грі все акумульовано: дозволи й табу. Жорстокі гладіаторські ігри були чужими для народу Греції, грецькі ж співи, ігри та агон римляни сприймали як жіночі втіхи. Де в грецьких іграх боротьба зі смертю, яка була потрібна римлянам для споглядання, як ковток свіжого повітря? Таким він був народом, цей римлянин, котрий був готовий насолоджуватися хоч тисячею, а хоч і мільйоном убитих за день, не відчуваючи при цьому нічого дурного. Еллін був здатний більше до споглядання краси тіла, його грації в момент напруження під час змагання; грек змагався у всьому й скрізь, він прагнув віднаходження гармонії, кидав виклик богам. І це був виклик достойної людини. Смерть чи її загроза не обов'язкова складова поєдинку. У цьому – особливість грецької гри. Не випадково захоплений грецькою культурою барон П'єр де Кубертен намагався відродити саме стародавній грецький підхід до змагань у новітніх Олімпійських іграх. Але за стародавнім принципом сучасні Олімпійські ігри не постали, адже опора була на інтернаціональність, а в кожного народу – свій культурний код та відмінності в ігровій поведінці.

Український народ також має тисячолітню історію й ті ігри, які прийшли до нас як народні, несуть у собі культурний слід, код. Українські народні ігри – це поєднання культури політеїстичної та монотеїстичної, це унікальне явище у світовій культурі, яке чітко проявляється саме в народних діях (гуляннях, іграх). Більшість український народних ігор мають чіткий відбиток двокультури/двовір'я.

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), аналізуючи стародавні народні свята, говорить про особливий слов'янський релігійний календар, який був досить великий і широко розроблений, із характерною рисою – міцним зв'язком із природою та хліборобським циклом: «Наші стародавні Свята – це наші хліборобські обряди, яких у нас завжди було дуже багато, і ось вони й склали наш річний календар Свят. Точно усталеного дня якогось Свята в давнину ще не було, бо це були Свята хліборобські: обряди справлялися залежно від погоди й часу хліборобських зайнять, у залежності від сонцеобороту та сонячної сили, і тільки Християнство пізніше поприв'язувало їх до певних днів. Звичайно Свято тяглося кілька днів, а то й тиждень і більше, що полишилося й до нашого часу. Усі Свята були пов'язані однією спільною ідеєю: пошанування сонця й соняшних богів, боротьба літа із зимою, тепла з холодом, а це є те, що становить основу хліборобства» [3, с. 265]. Свідченням широти й багатства стародавнього святкового обряду є веснянки, гаївки, купальські пісні, колядки, щедрівки та ін., які розгортаються повноцінними ігровими діями й пояснюють світогляд народу. Наслідкування в танках та іграх хліборобських рухів при оранці, сівбі, плеканні молодої рослини (хороводи «Просо», «Мак», «Огірочки», «Грушка», «Льон» і т. п.) мало на меті сприяти трудареві й допомагати буйному зростові врожаю [2, с. 18].

Отже, народна гра – це спадщина, культурна нематеріальна духовна, що переходить із покоління в покоління, у якій умовою набуття права власності є лише одна вимога – причетність чи ідентифікація до народу.

Народна гра в системі фізичного виховання молодого покоління (школі, ВНЗ) має підбиратися й проводитися досить виважено. Пов'язано це з тим, що, на відміну від інших типів ігор, особливо спортивних, із якими молодь добре знайома, народна гра потребує пояснень і прояснень. Це потрібно зробити, щоб у дітей не склалось упереджене враження, що народна гра – примітивна рухова активність, яку практикували попередні покоління, а тепер змушують їх відтворювати. Таке явище цілком імовірне, якщо до справи підійти не професіонально, не виважено, а дилетантськи. Насправді в народній грі повинна відчуватися не роздвоєння розуміння народної гри, а її *високий статус*, де акумульовано культуру, традиції, звичаї, зрештою – повагу до минулого сучасниками. Тому народну гру потрібно з *великою «обережністю» підпорядковувати* цілям, які їй ніколи не були властиві. У фізичній культурі цим люблять зловживати, використовуючи якусь гру для виховання певної фізичної якості чи набуття рухового досвіду, який буде корисним в подальшому навчанні рухових дій. Відбувається «виривання з контексту», народна гра постає як щось просте й часто не логічне. У жодному разі це не означає, що народну гру не варто використовувати для виховання фізичних якостей під час уроку, просто не варто її представляти як таку, що своїм призначенням має виховання тієї якості. Отже, форма проведення народної гри надзвичайно важлива. Варіацій форм проведення (відтворення) народної гри може бути безліч, але загалом вони редукуються (зводяться) до двох основних.

Перша форма – розгорнутий самостійний, самодостатній ігровий захід. Народні ігри складають комплекс конкретного народного дійства із сукупністю ігор, танцями тощо, тим самим відтворюючи історичну традицію. Найкраще ця форма вирішується позашкільними заняттями, коли знімається суворе регламентація часом.

Друга форма – стисла, коли використовуються окремі ігри в сукупності чи окремо як елемент традиційного заходу або задля виконання певних завдань і досягнення цілей, наприклад під час уроку фізичної культури.

Отже, розглянувши народну гру як презентанта традицій і репрезентанта культурного коду, визначення поняття «народна гра», очевидно, буде найприйнятнішим, коли воно даватиметься в широкому й вузькому значеннях. Це обумовлено тим, чи враховують *вірування*, реперну точку, корінний пласт світогляду українського народу (тобто культурний код).

У широкому розумінні народна гра – це відтворення у формі ігрової дії (гри) важливих подій, знакових або вихових сторінок життя народу, трагічних моментів чи радісних звершень і перемог із метою згадати й віддати їм данину як таким, що сприяли становленню світогляду, менталітету, гартуванню цілого народу.

У вузькому значенні народна гра – процес, у якому необов'язкова (відсутня, вихолощена) поправка (урахування) на вірування, ритуал, міф тощо, а вся подія (дійство) ґрунтується на повторенні певної гри, яка була в наявності (репертуарі) у дітей (молоді, дорослих) попередніх поколінь.

Висновки. Народна гра – універсальний феномен, адже немає народу, у якого не було б своїх ігор. Вони чітко вказують на «родовід» народу, наскільки культура народу самодостатня чи запозичена. Народна гра – продукт історичний, подекуди еволюційний, але зазвичай статичний, адже вона повинна відображати культурну спадщину й нести в собі конкретну інформацію (код).

ЮНЕСКО прийнято низку документів, які спочатку дотично, а згодом безпосередньо стосувалися традиційного спорту та ігор: а) 1989 – Definition and recognition of popular and traditional culture; б) 2001 – Universal Declaration on Cultural Diversity, stating the measures that should be adopted; в) 2006 – Promotion and development of traditional sports and games (TSGs). Усі ці дії міжнародної організації спрямовані на розшифрування культурного коду різних народів світу та поглиблення знання про них через народні ігри.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні закономірностей та загальних механізмів становлення народної гри, адже гра постає не на порожньому місці й, вочевидь, виникла не із хаосу; у її основі – першоподія, яка спочатку не обов'язково є грою, а стає нею лише згодом як данина пам'яті тощо.

Джерела та література

1. Вільчковський Е. Фізичне виховання в школах Греції / Е. Вільчковський, В. Пасічник // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві – 2015. – № 3 (31). – С. 10–14.

References

1. Vilchkovskiy E., Pasichnyk, V. (2015). Fizychnе vykhovannia v shkolakh Hretsii [Physical education at schools of Greece]. *Fizychnе vykhovannia, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi*, 3 (31), 10–14.

2. Ігри та пісні : весняно-літня поезія трудового року / відп. ред. М. Т. Рильський. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1963. – 672 с.
3. Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : монографія. – Вид. друге. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
4. Приступа Є. Н. Українські народні ігри : монографія / Є. Н. Приступа, В. І. Левків, О. В. Слімаковський. – Львів : ЛДУФК, 2012. – 432 с.
5. Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло : щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 р.) / М-во молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – К., 2014. – 368 с.
6. Цьось А. В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. В. Цьось, Н. А. Деделюк. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 456 с.
7. Traditional Sports and Games [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/sport/physical-education-and-sport/traditional-sports-and-games/>
8. Veronadeclaration. September 20th, 2015 [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://ethnosport.com/files/nwy00p-appeal-verona-2015-en.pdf>.
2. Rylskiy, M. T. (1963). *Ihry ta pisni: vesniano-litnia poeziya trudovoho roku* [Games and songs: spring-summer poetry of labor year]. Kyiv: Vydannia AN Ukrainskoi RSR.
3. Ilarion (1994). *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu* [Pre-Christian beliefs of Ukrainian nation]. Kyiv: AT «Oberehy».
4. Prystupa, Y. N., Levkiv, V. I., Slimakovskiy, O. V. (2012). *Ukrainski narodni igry* [Ukrainian popular games]. Lviv: LDUFK.
5. Stratehichni priorytety molodizhnoi polityky: osvita, zayniatist, zhytlo : shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovniy Radi Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2013 roku) [Strategic priorities of youth policy: education, employment, housing : annual report to the President of Ukraine, the Supreme Court of Ukraine on situation of the youth in Ukraine (according to results of the year 2013)]. (2014). *Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy, Derzhavnyi instytut simeynoi ta molodizhnoi polityky*.
6. Tsos, A. V., Dedeliuk, N. A. (2014). *Istoriya fizychnoho vykhovannia na terenakh Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX stolittia* [History of physical education at the territory of Ukraine from the ancient times until the beginning of XIX century]. Lutsk: Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky.
7. Traditional Sports and Games. Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/sport/physical-education-and-sport/traditional-sports-and-games/>
8. Verona declaration (2015, September 20). Retrieved from <http://ethnosport.com/files/nwy00p-appeal-verona-2015-en.pdf>.

Інформація про авторів:

Сайнчук Микола; <http://orcid.org/0000-0002-7706-0242>; mmsainchuk@i.ua; Національний університет фізичного виховання і спорту України; вул. Фізкультури, 1, Київ, 03680, Україна.

Information about the Authors:

Sainchuk Mykola; <http://orcid.org/0000-0002-7706-0242>; mmsainchuk@i.ua; National University of Physical Education and Sport of Ukraine; 1 Physical Culture Street, Kyiv, 03680, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2016 р.